

УДК 372.882:801.73

Шуневич О. М.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ УМІННЯ КОНСПЕКТУВАТИ НАВЧАЛЬНІ ТЕКСТИ

Статтю присвячено науковому обґрунтуванню лінгводидактичних передумов ефективного формування в старшокласників уміння конспектувати навчальні тексти на уроках української мови. Зокрема, виокремлено спеціальні уміння, представлено авторську класифікацію вправ та завдань для їх формування, дібрані методи, прийоми навчання, висвітлено критерії добору текстів для ефективного формування означених умінь.

Ключові слова: конспектування, методи, прийоми, форми, вправи, текст.

Статья посвящена научному обоснованию лингводидактических предпосылок эффективного формирования у старшеклассников умения конспектировать учебные тексты на уроках украинского языка. Выделены специальные умения, представлено авторскую классификацию упражнений и заданий для их формирования, подобраны методы, приёмы обучения, освещены критерии отбора текстов для эффективного формирования данных умений.

Ключевые слова: конспектирование, методы, приёмы, формы, упражнения, текст.

Linguistic and methodical bases of formation of senior pupils' ability to summarize educational texts at the lessons of Ukrainian are presented in the article. Methodical ways and means of their realization are defined; content, methods, of educational activity directed on formation at senior pupils' ability to summarize educational texts are developed, scientifically based and experimentally checked up.

Key words: summarizing, methods, ways, forms, exercises, text.

Проблема формування у старшокласників уміння конспектувати навчальні тексти на уроках української мови пов'язана з новітніми тенденціями перебудови навчального процесу, зокрема з необхідністю посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, формування в учнів уміння орієнтуватися у різноманітній інформації, провадити пошуково-дослідницьку діяльність (знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, систематизувати, зіставляти різноманітні факти та відомості) [2, с. 11]. Ці ідеї висунуті в новому Державному стандарті базової і повної середньої освіти, Концепції профільного навчання у старшій школі, Концепції навчання державної мови в школах України, Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, концепції когнітивної методики навчання рідної мови, теорії комунікативної спрямованості в навчанні мови.

Проблему формування у старшокласників уміння конспектувати науковці розглядали різнопланово. Так, конспектування як вид роботи з формування мовленнєвої компетентності учнів вивчено в працях О. Біляєва, І. Гудзик, О. Горошкіної, Т. Ладиженської, В. Мельничайка, М. Пентилюк, Л. Скуратівського, Г. Шелехової. Належну увагу розвитку загальнопізнавальних умінь у процесі конспектування приділено в наукових дослідженнях В. Кулько, В. Паламарчук, Г. Писарук, Л. Скуратівського, Т. Цехмістрової. Лінгводидактичні основи проблеми формування вміння конспектувати обґрунтували А. Бабайлова, О. Біляєв, Л. Виготський, А. Коваль, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Т. Симоненко. Психологічні аспекти формування вміння конспектувати дослідили А. Маркова, В. Андросюк, С. Бондаренко, Г. Гранік, Л. Доблаєв, Л. Концева, О. Корніяка, В. Павлова, Б. Порус, Н. Тутишкін, Н. Чепелева. У працях науковців розглянуто питання найпоширеніших способів скорочення, їх доцільності у конспекті, стилі оформлення конспекту, способи розміщення в ньому інформації.

Незважаючи на широкий спектр досліджуваних питань, методика формування у старшокласників уміння конспектувати не була об'єктом дослідження.

Метою статті є з'ясування лінгводидактичних засад формування у старшокласників вміння конспектувати навчальні тексти на уроках української мови, зокрема, основних підходів до процесу навчання, виділення спеціальних умінь, розвиток яких забезпечить якісне конспектування, представити класифікацію системи вправ і завдань, методів і прийомів, критеріїв відбору текстів.

Уміння конспектувати навчальні тексти входить до системи загальнонавчальних умінь, володіння якими, на думку провідних лінгводидактів, є важливою умовою формування не лише предметних компетентностей (мовної, мовленнєвої, комунікативної), але й умовою та показником загального особистісного розвитку учня.

Проблемі формування загальнонавчальних умінь (стратегій) присвячено низку наукових досліджень. Так, А. Алексюк, І. Гудзик, Ю. Бабанський, В. Паламарчук, Л. Скуратівський, Н. Тализіна, працюючи

над класифікацією та шляхами формування цих умінь, указували на їх виняткову необхідність як у навчальній діяльності, так і у життєтворчості. Опрацювавши різні погляди на навчальні стратегії, можна стверджувати, що конспектування – це комплексне загальнонавчальне вміння, оволодіння яким дасть змогу краще орієнтуватись у великому обсязі інформації, покращить розуміння і запам'ятовування прочитаного тексту.

Ми трактуємо конспектування, з одного боку, як складне загальнонавчальне вміння, яке включає в себе керівництво процесом пізнання, виділення головного, аналіз, узагальнення, конкретизацію, побудову власного тексту на основі авторського з його критичною оцінкою; а з іншого, – як вид роботи, включений до програми з української мови, який сприяє опануванню перелічених вище стратегій.

Крім того, конспектування – важливе *мовленнєво-комунікативне вміння*, формування якого відбувається шляхом реалізації усіх чотирьох змістових ліній мовного компонента Державного стандарту: мовленнєвої, мовної, соціокультурної, діяльнісної. Мовленнєва лінія забезпечує вироблення і вдосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності, які є базовими для формування вміння конспектувати. У процесі реалізації мовної лінії формуються вміння і навички, без яких конспект не може бути складений з урахуванням норм сучасної української мови. З метою реалізації соціокультурної змістової лінії для конспектування добираються такі тексти, які забезпечували б засвоєння старшокласниками культурних і духовних цінностей, сприяли естетичному та морально-етичному розвитку. Діяльнісною змістовою лінією передбачено формування загальнонавчальних умінь і навичок, спрямованих на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем. До видів роботи, які сприяють формуванню означених стратегій, належить конспектування навчального тексту. Таким чином, навчання учнів конспектувати тексти на уроках рідної мови *сприяє різнобічному як особистісному, так і мовленнєвому розвитку учнів, що закладено у чинній програмі з рідної мови.*

Значимими для нашого дослідження є основні положення концепції когнітивної методики навчання рідної мови, оскільки вона орієнтує на те, що пізнавальна діяльність є однією з провідних у навчанні рідної мови. Крім того, ця методика реалізується через впровадження компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, соціокультурного та функціонально-стилістичного підходів на текстовій основі. Вона, як зазначають автори М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна, передбачає посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, пізнавально-комунікативне спрямування видів роботи з текстом, забезпечення розвитку комунікативної, мовленнєвої, мовної, соціокультурної та стратегічної компетентності учнів, що є неодмінною умовою під час формування у старшокласників умінь конспектувати навчальні тексти [5, с. 25].

Аналіз науково-методичних праць Н. Ануфрієвої, М. Зиганова, В. Мельничайка, В. Павлової, Н. Розенберга, Е. Дутко, І. Носаченка дозволяє нам виділити *спеціальні вміння*, формування яких забезпечить якісне конспектування: виділити головне; структурувати текст; відкинути другорядні, неістотні факти; здійснювати компресію тексту; переформулювати інформацію; переструктурувати текст; критично оцінити текст, зробити висновки, узагальнення; використовувати прийоми раціональної організації конспекту; створити зручний для використання конспект (читабельний); оформити конспект згідно з мовними нормами.

Природно, що такі вміння вчитель не зможе сформувати за один-два уроки, відтак робота над ними повинна проводитись перманентно протягом року на уроках з вивчення мовного матеріалу, уроках розвитку мовлення.

Аналіз наукової літератури засвідчив активні пошуки класифікації вправ як основного засобу формування комунікативно-мовленнєвих умінь. Так, В. Мельничайко пропонує поділ вправ на 2 групи: *спостереження і аналіз готових зразків літературного мовлення; вправи, що потребують творчого підходу*. Власну типологію вправ пропонує Г. Михайловська, виділяючи *комплексні, передмовленнєві та мовленнєві* вправи. Автори комунікативної методики вивчення мови подають таку типологію вправ за метою та етапами формування умінь: *пропедевтичні, кумуляційні, тренувально-мовленнєві і творчі*. Ураховуючи етапи формування мовленнєвих умінь, С. Омельчук виділяє *конструктивні, мовленнєві і комунікативні вправи*. Проблема типології вправ залишається відкритою, передусім, через комплексний характер мовленнєво-комунікативних умінь. Ураховуючи особливості *конспектування* як мовленнєво-комунікативного вміння, в основі якого лежить *рецептивно-продуктивна діяльність*, для нашого дослідження найбільш прийнятною є така класифікація вправ, в основі якої лежить *включення до певного виду діяльності*. Відповідно до цього науковцями виділено три види вправ: *рецептивні, репродуктивні, продуктивні* [1]. Ці види вправ ми поклали в основу авторської класифікації. Серед таких *вправ і завдань* нами виділено:

I. *Мотиваційно-орієнтувальні*, які передбачають розвиток умінь з'ясувати значення певної діяльності для успішного навчання, мету конспектування, прогнозування загального характеру пропонованого тексту.

II. *Когнітивно-діяльнісні: рецептивні*, які вимагають від учнів сприймання, усвідомлення і фіксування в пам'яті здобутої інформації, групування мовних явищ за вказаними ознаками, знаходження в

тексті ключових слів; *репродуктивні* вправи й завдання, які пов'язані з умінням учнів відтворювати прочитане, передбачають добір мовних засобів за певною ознакою; аналіз структури тексту, виділення істотної інформації, головного і другорядного, вдосконалення вмінь визначати основну думку тексту, скорочувати фразу, групувати однотипні факти, записувати фразу своїми словами; *продуктивні* потребують від учня творчо застосовувати знання, використовувати їх у новій ситуації: переформулювати вихідне повідомлення, творчо складати конспект, вступаючи в діалог із автором, висловлювати власну думку, критично ставитись до прочитаного, складати конспект, користуючись прийомами раціональної організації конспекту тощо.

III. *Рефлексивні* вправи й завдання передбачають розвиток уміння перевіряти правильність власних припущень, оцінювати конспект згідно з вимогами, указуючи позитивні моменти й недоліки; аналізувати чужий конспект щодо відповідності його вимогам; прогнозувати використання конспекту залежно від комунікативного завдання.

Поділ вправ і завдань на види є умовним, оскільки у процесі роботи над формуванням уміння конспектувати завдання переплітаються, доповнюючи одне одного. Однак, нами враховано те, що система вправ і завдань мала на меті поступове підвищення складності, послідовне введення й відпрацювання мовленнєвих понять.

Керуючись визначеними принципами, особливостями методики, характером навчального матеріалу, віковими особливостями учнів 9–11 класів, ми здійснили аналіз і добір методів навчання (на основі класифікацій І. Лернера, О. Біляєва) [1; 4].

Інформаційно-рецептивний метод використовується для передачі та прийому теоретичної інформації. Цей метод забезпечує лише перший рівень формування компетентностей – знаннєвий.

Спонукально-репродуктивний метод застосовується для відтворення учнями показаних учителем способів діяльності (складання плану за алгоритмом), для набуття умінь і навичок скорочувати повідомлення.

Частково-пошуковий метод займає істотне місце у нашій методиці як спосіб організації роботи над текстом. Учитель ставить проблемне завдання і спрямовує пошуки учнів, ті ж, своєю чергою, виконують переконструювання текстового матеріалу згідно з метою комунікативної ситуації, переформулюють окремі частини тексту, використовуючи схеми, таблиці тощо.

Методика передбачає використання низки прийомів, спрямованих на ефективність формування означеного вміння. Серед специфічних *приймів* (на основі аналізу робіт С. Карамана, В. Мельничайка, Г. Шелехової) виділяємо найбільш широко застосовані: *перестановка, заміна мовних одиниць синонімічними* (відпрацювання вміння переформулювання інформації); *згортання мовних одиниць* (відпрацювання різних способів скорочення); *моделювання* (виконання ситуативних вправ); *аналіз чужих і власних висловлювань* (взаємооцінка та самооцінка складених конспектів); *творче конструювання* (побудова різних видів конспекту); *алгоритмізація* (відпрацювання алгоритму складання плану, конспекту); *добір заголовків до тексту; членування тексту; визначення основної думки; відтворення деформованого тексту; композиційне оформлення* (відпрацювання прийомів раціональної організації конспекту) [3; 6].

Формування уміння конспектувати вимагає застосування *інноваційних педагогічних технологій*. У ході реалізації програми експериментального навчання застосовуються елементи *діалогічного навчання, тренінгових, проектних, інтерактивного навчання, технології критичного мислення*, організовується процес так, щоб участь кожного учня у взаємодії з іншими учасниками діалогу була обов'язковою.

У процесі формування вміння конспектувати використовують різні *форми роботи*, найоптимальніші з них – урок-лекція, урок-семінар, урок-практикум, урок-тренінг, дидактична гра, інтегрований урок, на яких старшокласники здобувають необхідні знання й удосконалюють вміння складати конспект у процесі читання.

Спираючись на дослідження сучасних лінгводидактів (М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна, Г. Шелехова), на положення загальноєвропейських рекомендацій щодо мовної освіти, за основу береться *текст як засіб формування вміння конспектувати* (для вчителя), крім того, для учня – як *об'єкт розуміння, вивчення, переробки й відтворення*.

З метою визначення критеріїв відбору текстів для формування вміння конспектування прочитаного тексту на уроках української мови ми проаналізували праці вчених (І. Гальперін, Т. Дрідзе, М. Пентилюк, О. Горошкіної, А. Нікітіної, С. Цінько, Н. Чепелевої), що сприяло виділенню кількох груп критеріїв, яким мали б відповідати тексти для конспектування: тематично-змістовий, інформативний, структурно-композиційний жанрово-стилістичний, мовний, критерій обсягу.

Зважаючи на виділені критерії, для навчання *варто добирати цікаві, доступні для юнацького віку, діалогічні, наділені вагомим виховним потенціалом, структуровані тексти науково-навчального підстилю наукового стилю, обсягом до 200 (тренувальні) та 600–720 (контрольні) слів*.

Підсумовуючи сказане вище, варто зауважити, що на формування вміння конспектувати на уроках української мови впливає низка факторів: усвідомлення конспектування як важливого загальнонавчального й мовленнєво-комунікативного вміння; виділення спеціальних умінь, обґрунтований добір вправ,

здійснення функціонально-стилістичного, комунікативно-діяльнісного, компетентнісного і соціокультурного підходів.

Література:

1. Навчання української мови в 10–11 класах : посіб. для вчителя / [О. М. Біляєв, Л. М. Симоненкова, Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова]. – К. : Освіта, 1998. – 143 с.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.
3. Караман С. О. Технологія навчання української мови в гімназії / С. О. Караман // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 25–29.
4. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М., 1981.
5. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / Марія Пентилюк, Олена Горошкіна, Алла Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – №1. – С. 24–28.
6. Шелехова Г. Т. Навчання читання як виду мовленнєвої діяльності на уроках рідної мови / Галина Шелехова // Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі і ВНЗ: проблеми та пошуки : [науково-методичний збірник]. – Житомир, 2004. – С. 87–89.